

Absent Leviathan and the Fall of the Republic: An Examination of Democratization Failures in Afghanistan (2001-2021)

Mehdi Najafzadeh

Associate Professor, Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Ferdowsi University, Mashhad, Iran

Reza Sarhaddi¹

Postdoctoral Researcher in Political Science, Faculty of Law and Political Science, Ferdowsi University, Mashhad, Iran

(Date received: 8 January 2024 - Date approved: 12 March 2024)

Abstract

Introduction: The Rise of the Taliban in Afghanistan during the 1990s and their seizure of power was an important event in the fate of this country. Their fall and the establishment of the republican system in 2001 seemed to herald Afghanistan's entry into the corridor of democracy. However, the unexpected resurgence of the Taliban in the summer of 2021 was surprising to the world. This article attempts to examine the shaky process of democratization in Afghanistan between 2001 and 2021, from theoretical perspective of Daron Acemoglu and James A. Robinson. This analysis seeks to answer this question: : what causes to the failure of democratization in Afghanistan and the rapid return of the Taliban?

The integration of these factors facilitated the restoration of authoritarianism by the Taliban. The data in this article has been collected through library and documentary studies and analyzed in the framework of Acemoglu and Robinson's theories. The findings show that democratization of Afghanistan grows with the emergence of the Leviathan and empowers the society by eliminating anti-development norms.

Despite international efforts for democratization that began at the Bonn Conference, Afghanistan's recent history witnessed the sudden fall of the Islamic Republic and the rapid return of the Taliban. The

1. E-mail: reza.sarhaddighahri@mail.um.ac.ir (Corresponding Author)

goal of the conference was to establish a new government and end the Taliban rule, but Afghanistan's deviation from the democratic path and the rapid resurgence of the Taliban reveals deeper complexities beyond common themes such as a collapsing state or systemic corruption. The vital role of participatory governance and social empowerment for sustainable democracy in Afghanistan was neglected. This failure highlights the complex relationship between government and society that is crucial to the maintainance of democracy. Therefore, we will further analyze the failure of democratization in Afghanistan and ultimately, the rapid revival of the Taliban. Emphasizing the nature of the state and society in Afghanistan and its consequences on democratization will be our focus.

Research question: what causes to the failure of democratization process in Afghanistan and the rapid return of the Taliban?

Research hypothesis: The hypothesis is that the nature of government in Afghanistan aligns with an absent Leviathan due to the weak structure and anti-democratic power of society. In such a setting, the cage of norms dictates policies and prevents the simultaneous strengthening of both the state and society, thus preventing the emergence of a Shackled Leviathan as a counterbalance to democracy.

Methodology and theoretical framework: This research examines the prerequisites for the transition to democracy in Afghanistan with a historical sociology approach. It rejects a simplistic and linear view and instead emphasizes the interplay of political and social factors. Drawing on more recent perspectives like Acemoglu and Robinson's, it highlights the necessity of a balanced relationship between state power and social consciousness. This balance, called the "Red Queen Effect," emphasizes the need for both the government and society to evolve and compete to preserve individual rights and independence and ultimately strengthen democratic transition. Acemoglu and Robinson analyze the normative barriers of democracy as the "cage of norms." Under the constraints of norms and the weakening of the state's capacity as another basis for the transition to democracy, the simultaneous empowerment of society and the state and the emergence of the Shackled Leviathan as an optimal transition point to democracy will not happen.

Results and discussion: Afghanistan's weak state structure and social dominance hinder democratic transition. Norms constrain policy, halts governmental and social progress and thwart a Shackled Leviathan. The lack of unified power hinders the use of resources and provision of public services and fuels poverty. Tribal values exacerbate the exploitation and violence that has become normal since the war. State-Social competition fails and hinders progress. Even intermediary institutions such as Jamiat-e-Islami, Hizb-e-Islami and Dawat-e-Islami did not prioritize increasing their modern capacity to collaborate with the government. The Afghan national government ignored the influence of the “Red Queen” concept and instead promoted specific tribal groups, a policy that was at odds with social awareness. During the democratization years, it was not the state but rather the actions of foreign forces that prevented major events such as the re-emergence of the Taliban. The stability of the state was not inherently linked to its authority. In a realm where there is no single authority (akin to an absent Leviathan), social support may falter or cease at any moment, affecting the stability of the state. This moment in Afghanistan coincided with the fall of the republic and the rapid rise of the Taliban. Conclusion: During Afghanistan's Republican era, the absent Leviathan struggled to enforce laws, curb violence, resolve conflicts and provide public services. In fact, Afghanistan had wrapped itself in a facade of democracy, yet it had not even set foot in its corridor. The weak structure of this supposedly democratic system led to internal conflicts even during elections, deepened the state's weaknesses and limited the nation's development potentials amid foreign interventions. The divisions of Afghan society challenge the American narrative that simply hands the country over to the Taliban. The re-emergence of anti-modern authoritarianism was a gradual process, not a sudden event. Afghanistan lacks strong state authority which dims the prospects for democracy or stability. The lack of state authority and the resistance of rival factions perpetuate the cycle of violence. Escaping this, requires more than temporary changes—it requires leadership and dismantling the norms that fuel this cycle.

Keywords: Transition, Democracy, State Capacity, Societal Capacity, Cage of Norms, Afghanistan.

لویاتان غایب و برافتادن جمهوری: آسیب‌شناسی ناکامی دموکراسی‌سازی در افغانستان (۲۰۰۱-۲۰۲۱)^۱

مهدی نجف‌زاده

دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران

رضا سرحدی^۲

پژوهشگر پس‌ادکتری علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی، مشهد،

ایران

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۱۸ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۲۲)

چکیده

پیدایش گروه طالبان در عرصه سیاست افغانستان در دهه ۱۹۹۰ و به‌دست‌آوردن قدرت از مهم‌ترین فرازهای سرنوشت‌ساز این کشور محسوب می‌شود. سقوط آنان و آغاز دوره جمهوری در سال ۲۰۰۱ نوید ورود افغانستان به مسیر دموکراسی را می‌داد، اما پیدایی دوباره طالبان در تابستان ۲۰۲۱ جامعه جهانی را شوکه کرد. در این نوشتار می‌خواهیم ناکامی افغانستان در دموکراسی‌سازی در سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۱ را از دریچه سنت توسعه‌پژوهی دارون عجم اوغلو و جیمز ای رابینسون و با تأکید بر سیاست، اقتصاد و تاریخ واکاوی کنیم. با رویکرد کیفی و روش جامعه‌شناسی تاریخی تبیینی در پی پاسخ این پرسش هستیم که دلیل ناکامی دموکراسی‌سازی در افغانستان و برآمدن دوباره و سریع طالبان برآیند چیست؟ در پاسخ این فرضیه مطرح می‌شود که ماهیت دولت در افغانستان به دلیل ساختار و طراحی ضعیف و قدرت ضددموکراسی جامعه با لویاتان غایب هم‌خوانی دارد. در چنین بستری قفس هنجارها تعیین‌کننده سیاست و مانع تقویت هم‌زمان دولت (بهروزی اقتصادی و اجتماعی) و جامعه (درونی شدن ارزش‌های جدید و هوشیاری) و برآمدن لویاتان مقید برای گذار به دموکراسی شده است. برایند این موارد راه را برای بازگشت دوباره اقتدارگرایی طالبان هموار کرد. داده‌های این نوشتار از راه مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی گردآوری شده است و در چارچوب نظریه عجم اوغلو و رابینسون بررسی و تحلیل شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که دموکراسی‌سازی در افغانستان هنگامی موفق است که لویاتان از حالت غایب خارج شود و به تقویت جامعه با محوریت فرسایش قفس هنجارهای ضدتوسعه نگاه ویژه داشته باشد.

واژگان اصلی: گذار، دموکراسی، ظرفیت دولت، ظرفیت جامعه، قفس هنجارها، افغانستان.

۱. این اثر با حمایت مادی صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور (INSF)، برگرفته از طرح شماره

«۴۰۰۴۶۰۱» انجام شده است.

۲. نویسنده مسئول: reza.sarhaddighahri@mail.um.ac.ir

مقدمه

افغانستان کشوری با تاریخی پیچیده و تجربه سیاسی فراوان است. سقوط نظام جمهوری اسلامی این کشور در مرداد ۱۴۰۰ و قدرت‌یابی دوباره طالبان بدون کمترین مقاومت جامعه ملی و بین‌المللی شوک بزرگی برای همه کشورهای منطقه و نظام بین‌الملل بود. زیرا چنین فرایندی برخلاف تلاش‌های جامعه بین‌المللی و دولت مرکزی افغانستان در مسیر دموکراسی‌سازی بود که بذر آن در گردهمایی بین‌المللی بن آلمان کاشته شد. این گردهمایی با حضور بیشتر رهبران گروه‌های مختلف قومی افغانستان تشکیل شد و دستور کار اصلی آن دولت‌سازی نوین، ایجاد نظم سیاسی و اجتماعی جدید و پایان بخشیدن به حکومت طالبان بود. ائتلاف سیاسی و نظامی شمال، فرایند رم (پشتون‌های تبعیدی به رهبری ظاهر شاه)، تاجیک‌ها و ازبک‌ها، گروه قبرس، گروه پیشاور (پشتون‌های تبعیدی در پاکستان) مجموعه قومی و سیاسی بودند که در پی ایجاد یک حکومت موقت با هدایت «لویی جرگه»، تدوین قانون اساسی، برگزاری انتخابات و انتقال قدرت به حکومت جدید بودند (Edwards, 2010: 979).

دموکراسی‌سازی در افغانستان باید از سه مرحله عبور می‌کرد: نخست، لازم بود نظام اقتدارآمیز شکست بخورد. گام دوم، مربوط به گذار به دموکراسی بود و سوم، تثبیت و پایداری دموکراتیک به‌عنوان نتیجه نهایی مطرح می‌شود. تلاش افغانستان برای ورود به مسیر دموکراسی و دورشدن زود هنگام آن از این مسیر و سلطه دوباره طالبان، فرایندی است که نیازمند بررسی عمیق‌تر از اصول پذیرفته‌شده مانند دولت شکننده یا فساد نظام‌مند است. در چنین رویکردهایی به جایگاه و کارویژه درهم‌تنیده دولت و جامعه برای پایداری دموکراسی توجه کافی نشده است. در حالی که برای موفقیت در سه مرحله پیش گفته، توانایی حکومت در اجرای قوانین، حل و فصل اختلاف‌ها، تنظیم فعالیت‌های اقتصادی و مالی و تأمین زیرساخت‌ها اهمیت بسیاری دارد. هم‌زمان با آن افزایش ظرفیت و توانمندی جامعه در مقیدساختن لویاتان^۱ نیز ضروری است. در ادامه به تحلیل ناکامی دموکراسی‌سازی در افغانستان و سلطه دوباره و سریع طالبان با تأکید بر سرشت دولت و جامعه در افغانستان و پیامدهای آن برای دموکراسی‌سازی می‌پردازیم.

پیشینه پژوهش

با وجود اهمیت ناکامی دموکراسی در افغانستان و سلطه دوباره طالبان بر این کشور، تنها یک پژوهش مستقل در این زمینه انجام شده است. عباس‌زاده مرزبالی و طالشی کلتی (۱۴۰۱) در مقاله «طالبان و بازیابی حاکمیت: جنبش قوی، دولت ملت ضعیف» در کنار تأکید بر عصیبت قوی طالبان، حمایت بازیگران فرامنطقه‌ای از طالبان را نیز در بازگشت اقتدارگرایی مهم

۱. مفهوم «لویاتان» در علوم سیاسی به یک دولت یا حاکمیت قدرتمند و گسترده اشاره دارد، که بیشتر با کار فلسفی توماس هابز با همین نام، که نمادی از اختیار و کنترل کامل بر جامعه است، مربوط است.

می‌دانند. برخی از پژوهشگران نیز به ابعاد مختلف ناکامی دولت-ملت‌سازی در افغانستان اشاره کرده‌اند که از نظر موضوعی به نوشتار حاضر نزدیک هستند. امینیان و کریمی قهرودی (۱۳۹۱) در مقاله «استراتژی دولت-ملت‌سازی آمریکا در افغانستان» بر این باور هستند که ناکامی آمریکا در دولت-ملت‌سازی افغانستان معلول شناخت دقیق نداشتن از ویژگی‌ها و فرهنگ مردم افغانستان و ناکارآمد بودن سازوکارهای نهادهای آمریکایی است. ورکورن و کامفویس (۲۰۱۳) در مقاله «دولت‌سازی در کشور رانتیر: چگونگی شکست سیاست‌های توسعه در ترویج دموکراسی در افغانستان» رانتیر بودن دولت‌سازی در افغانستان و حمایت خارجی را عامل ناکامی دموکراسی در این کشور می‌دانند. فرزانه‌پور و یوسف‌زهی (۱۳۹۶) در مقاله «کاربست تاریخی نظریه نخبگان و آسیب‌شناسی نقش کارگزاران بر شکنندگی دولت‌های افغانستان» نخستین علت شکنندگی دولت در افغانستان در سال‌های ۱۹۱۹ تا ۲۰۱۶ را عملکرد نخبگان سیاسی می‌دانند. لوین (۲۰۱۹) در مقاله «سیاست بدون احزاب: راه طولانی افغانستان به سوی دموکراسی» به بحث‌های ساختاری مربوط با دموکراسی مانند سیستم انتخاباتی در افغانستان می‌پردازد. سینائی و یوسف زهی (۱۳۹۸) در مقاله «سنجش وضعیت توسعه اقتصادی افغانستان در عصر دموکراسی سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۷» باور دارند که در جریان دموکراسی‌سازی، اقتصاد ملی افغانستان بیشتر متوجه به رشد و نه توسعه بوده است و شاخص‌های کیفی مانند توسعه انسانی رشد چشمگیری نداشته است. محسن خلیلی (۱۴۰۱) در کتاب «افغانستان؛ پیشاملت نادر» معتقد است که در افغانستان جامعه، توانایی سروری بر دولت را دارد و به نوعی ضعف افغانستان را در پیشاملت بودن و نادر بودن آن می‌داند.

پیشینه پژوهش نشان‌دهنده نبود طرح‌واره مشابه با این نوشتار است. پژوهش‌های پیشین بر شناسایی دولت، جامعه یا نظام بین‌الملل به عنوان عامل گذار به دموکراسی یا ناکامی آن متمرکز شده‌اند. در حالی که تنظیمگری قدرت دولت و جامعه و سازوکار درونی آن به عنوان هسته این نوشتار مغفول مانده است. در این نوشتار ناکامی دموکراسی‌سازی در افغانستان را از دریچه رابطه مطلوب میان دولت و جامعه بررسی می‌کنیم که در پژوهش‌های پیشین به آن پرداخته نشده است.

چارچوب نظری؛ لویاتان و پیوند آن با گذار به دموکراسی

دموکراسی^۱ به عنوان ارزشی اجتماعی و شکلی از سازمان سیاسی در دنیای باستان ریشه دارد. انتقاد از استبداد و طرفداری از حقوق طبیعی و برابری اجتماعی نقش مهمی در تقویت جریان اندیشه‌ای دموکراتیک در دنیای مدرن داشت. ایده‌های دموکراتیک در اواخر قرن هجدهم با انقلاب فرانسه بیشتر برجسته شد. تبدیل دموکراسی به شکل عام سازمان سیاسی و سرنوشت بیش از پیش جوامع جدید، تحولی جدیدتر است که در دوره پس از جنگ جهانی دوم و حتی

1. Democracy

در سال‌های بعدتر برجسته شد (Lewis, 2009: 25-26). منظور از دموکراسی در این تحلیل‌ها نه لزوماً نوعی نظام آرمانی در مفهوم حداکثری آن به‌عنوان شیوه زندگی دموکراتیک در همه حوزه‌ها، بلکه به معنای کمیته آن است که، اقتدار سیاسی با رقابت و مشارکت در انتخابات به‌واسطه احزاب سیاسی و از رأی اکثریت جامعه ریشه می‌گیرد (Khalili, 2020: 95-100).

یکی از نظریه‌هایی که توانسته کاستی‌های نظریه‌های پیشین‌گذار به دموکراسی و تحکیم آن را جبران کند، اندیشه عجم‌اوغلو و رایبسون در مورد تحقق آزادی است. آنان دموکراسی را در داشتن آزادی معنا می‌کنند و بر مبنای تعریف جان لاک^۱ از آزادی معتقدند، افراد هنگامی آزادند که اختیار کامل نظم‌دادن به کنش‌های‌شان را داشته باشند. جان و مال خود را هرگونه که مناسب می‌دانند، بدون اجازه یا وابستگی به اراده هر شخص دیگری، در خدمت بگیرند. برای پیدایی و شکوفایی آزادی، حکومت و جامعه هر دو باید قوی باشند. دولت باید برای مهار خشونت، اجرای قوانین و ارائه خدمات عمومی و جامعه باید برای مهار حکومت و فرادستان و حفاظت از حقوق همه افراد علیه همه تهدیدها قوی باشد. بر ایند توازن قدرت دولت و جامعه، گذار به دموکراسی است. دولت و جامعه در مسیری باریک‌شان‌به‌شان‌هم مسابقه می‌دهند تا توازن بین آن‌ها حفظ شود. مسابقه‌ای با حاصل جمع بُرد که از آن به «اثر ملکه سرخ»^۲ (باقی‌ماندن در موقعیت رقابتی) یاد می‌شود. در این مسیر، اگر یکی بر دیگری پیشی بگیرد، اثر ملکه سرخ مهار گسیخته می‌شود و نتیجه آن نابودی جامعه یا فروپاشی دولت است. در این حالت، اثر ملکه سرخ حاصل جمع صفر می‌شود (Acemoglu and Robinson, 2020: 7-47). بحث فقط بر سر اعتماد و همکاری نیست. نیاز است تا حکومت و جامعه هر دو با هم بدون و هیچ‌کدام دست بالا را نداشته باشد. اگر جامعه به حد کافی سریع ندود و خود را با قدرت رو به رشد حکومت همراه نکند، آزادی و دموکراسی می‌تواند به استبداد تنزل یابد. به رقابت جامعه نیاز

1. John Locke

2. The Red Queen

۳. برای تحقق گذار به دموکراسی حکومت و جامعه باید با هم بدون و هیچ‌کدام دست بالا را نداشته باشند. این به اثر ملکه سرخ در کتاب سفر به درون آینه و آنچه آلیس در آنجا یافت اثر لوئیس کارول شباهت دارد. در این کتاب، آلیس ملکه سرخ را ملاقات می‌کند و با وی مسابقه می‌دهد. آلیس بعدها که اندیشید نتوانست درست سر دربیورد که آن‌ها چگونه آغاز کردند، اما متوجه شد اگرچه ظاهراً هر دوی آن‌ها با شدت می‌دویدند درخت‌ها و دیگر اشیاء اطرافشان اصلاً به نظر نمی‌آمد جایشان تغییر کند: آن‌ها هر اندازه سریع می‌رفتند انگاری اصلاً از چیزی عبور نکرده بودند. سرانجام وقتی ملکه سرخ دستور ایست داد، آلیس با شگفتی بسیار به اطراف ملکه نگریست. «مرا چه می‌شود که گمان می‌کنم تمام مدت زیر همین درخت بودیم! همه چیز درست مثل قبل است!» ملکه پاسخ داد «البته که این‌طور است، مگر انتظار دیگری داشتی؟» آلیس که هنوز یک کمی نفس نفس می‌زد گفت، «آخر در کشور ما اگر برای مدت طولانی خیلی سریع بدویم، یعنی همین کاری که ما داشتیم انجام می‌دادیم، معمولاً به جایی دیگر می‌رسیم». ملکه گفت «چه کشور کُند و تنبلی دارید! اکنون و اینجا، همان‌گونه که می‌بینی، برای اینکه در همان مکان باقی بمانی لازم است تا جایی که می‌توانی سریع بدونی» (Acemoglu and Robinson, 2020: 64).

داریم تا لویاتان را زیر نظارت بگیرد و لویاتان هر اندازه قدرتمندتر و پرظرفیت‌تر شده باشد، جامعه هم باید قدرتمندتر و هوشیارتر شود (Acemoglu and Robinson, 2020: 64-65). گذار به دموکراسی و دستیابی به آزادی را باید فرایندی چندوجهی دانست که با مدیریت و بدون مشارکت جامعه نمی‌توان بر جامعه اعمال و تحمیل کرد. نفوذ جامعه مدنی در دوران گذار و پس از روی کار آمدن یک رژیم جدید با جنبش‌های اجتماعی و سازمان‌های نهادینه‌شده‌ای که منافع اجتماعی را بیان می‌کنند، به کار گرفته می‌شود (Fishman, 2017). در بیرون از مسیر، آزادی به سبب نبود لویاتان یا استبداد ناشی از آن لطمه می‌بیند. بنابراین آزادی در چارچوب لویاتان ممکن می‌شود و تا اندازه زیادی به پیدایش حکومت‌ها و نهادهای آن بستگی دارد، اما در همان حال زندگی زیر سلطه حکومت می‌تواند ناگوار، بی‌رحمانه و کوتاه باشد. بدین ترتیب و برخلاف نظر توماس هابز^۱، لویاتان چهره‌ای واحد ندارد، بلکه چندچهره است و نسبت قدرت دولت و جامعه، چهار نوع لویاتان را ایجاد می‌کند (Acemoglu and Robinson, 2020: 7-47):

۱. لویاتان مستبد^۲: در این لویاتان، اثر ملکه سرخ مهار گسیخته می‌شود و دولت بر جامعه پیشی می‌گیرد و بر فراز آن قرار می‌گیرد. این نوع لویاتان دیوان‌سالاری قوی دارد، اما هیچ ابزاری در اختیار جامعه نمی‌گذارد تا رأی و نقشی در شیوه استفاده از قدرت و ظرفیت لویاتان داشته باشد. لویاتان از سوی جامعه مقید نشده و نسبت به آن پاسخ‌گو نیست. جامعه به حد کافی سریع نمی‌دود و نمی‌تواند خود را با قدرت رو به رشد حکومت همراه کند؛ زیرا دولت بسیار قوی و جامعه، ضعیف نگه‌داشته شده است. در این نوع لویاتان، آزادی ناکام می‌ماند و نهادهای اقتصادی استثماری، انگیزه‌های مورد نیاز برای پس‌انداز، سرمایه‌گذاری و نوآوری را در مردم به وجود نمی‌آورند (Acemoglu and Robinson, 2020: 492-499). کشورهای که لویاتان مستبد دارند، می‌توانند با تقویت جوامع خود (تقویت شیوه‌های جدید نظارت و انقیاد قدرت حکومت) از دیگر لویاتان‌ها راحت‌تر وارد مسیر شوند (Acemoglu and Robinson, 2020: 531).

۲. لویاتان غایب^۳: در لویاتان غایب نهادهای رسمی ضعیف و نهادهای غیررسمی قوی هستند. دولت وجود دارد، اما ظرفیت به دلیل طراحی و ساختار ضعیف بسیار پایین است. در این شرایط، قفس^۴ هنجارها خودنمایی می‌کند و نقش قوانین را بر عهده می‌گیرد. ویژگی مشترک لویاتان‌های غایب، جامعه‌ای است که بر ضد خود تقسیم شده است و مانع پیدایش نهادهای حکومتی متمرکز و توانا می‌شود (Çiçen, 2020: 86). حکومت و فرادستان در مقایسه با هنجارهای جامعه، علیه شکل‌گیری هرگونه سلسله‌مراتب سیاسی، بیش از اندازه ضعیف

1. Thomas Hobbes
2. Despot Leviathan
3. Absent Leviathan

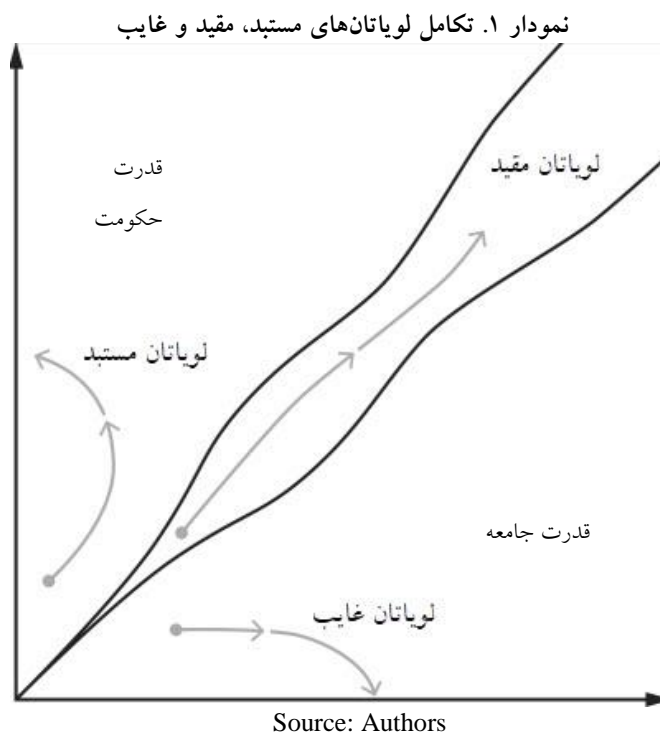
۴. محدودیت‌ها و مانع‌ها.

است (Holcombe, 2020: 2). هنجارها فرصت‌های اقتصادی را محدود می‌کند و مانع رشد اقتصادی می‌شود (Çiçen, 2020: 86). در اینجا نوعی ترس از شیب لغزنده وجود دارد؛ بدین معنا که هر وقت ممکن باشد، جامعه خواهد کوشید قدرت فرادستان را فلج و زیر پای سلسله‌مراتب سیاسی را خالی کند (Acemoglu and Robinson, 2020: 43). در نتیجه، قدرت نه در دولت که بیشتر در طوایف مستقر و پنهان است.

۳) لویاتان مقید^۱: لویاتان مقید ظرفیت به‌زنجیر کشیدن سرکشان را در سطحی گسترده دارد و می‌تواند به انواع درگیری‌ها به‌گونه‌ای عادلانه پایان دهد. مجموعه قوانین پیچیده را اجرا می‌کند و خدمات عمومی مورد تقاضا برای استفاده شهروندان را ارائه می‌دهد (Acemoglu and Robinson, 2020: 46). این همان لویاتانی است که فرصت‌های اقتصادی را فراهم می‌کند و مانع سلطه می‌شود (Abreu and Gomes, 2022: 19-21). لویاتان مقید با درهم شکستن قفس هنجارهای گوناگون، همان قفس‌هایی که به‌صورت خفقان‌آور رفتارهای جامعه را تنظیم می‌کنند، آزادی را ترویج می‌کند. این نوع لویاتان در کنار جامعه می‌ایستد و اثر ملکه سرخ (رقابت بین حکومت و جامعه) سبب بازآرایی سرشت نهادها می‌شود و لویاتان را در برابر شهروندان پاسخگو می‌کند. تنها در این لویاتان است که دموکراسی تکامل می‌یابد (Acemoglu and Robinson, 2020: 401-406).

۴) لویاتان کاغذی^۲: لویاتان کاغذی در میانه دو نوع لویاتان مستبد و غایب قرار دارد و دولت و جامعه ضعیف هستند. لویاتان کاغذی با وجود قدرت اجتماعی اندک و توان حکومتی ناچیز، همچنان استبدادی است. این لویاتان از جامعه ضعیف توان می‌گیرد (Centeno and Ferraro, 2013). برخی از شاخص‌های لویاتان مستبد از جمله پاسخگونی و زیر نظارت جامعه قرار نداشتن با کاستی‌های لویاتان غایب در لویاتان کاغذی دیده می‌شود. این لویاتان توانایی حل اختلاف‌ها، کاربست قانون و تأمین خدمات عمومی را ندارد، بلکه ضعیف است و جامعه را نیز ضعیف می‌کند (Acemoglu and Robinson, 2020: 104-55). جوامعی که لویاتان کاغذی دارند، با ظرفیت بسیار کمتر حکومت و بدون هیچ شیوه‌نهادینه‌ای از کاربست قدرت به‌وسیله جامعه، مأموریتی سخت‌تر دارند. آن‌ها با افزایش جداگانه قدرت حکومت یا جامعه نمی‌توانند وارد مسیر شوند، زیرا هیچ مسیری در نزدیکی نیست. باید هم‌زمان ظرفیت‌های حکومت و جامعه را بالا ببرند. یک شیوه انجام این کار، استفاده از تأثیر بسیج است؛ با اجازه‌دادن به جامعه برای اینکه در واکنش به رشد ظرفیت حکومت، قوی‌تر شود و برعکس (Acemoglu and Robinson, 2020: 532-533).

1. Shackled Leviathan
2. Paper Leviathan

قفس هنجارها

هنجارهای اجتماعی بر هر جنبه‌ای از زندگی جامعه تأثیر می‌گذارند و می‌توانند مانع یا پشتیبان توسعه اقتصادی، سیاسی و اجتماعی باشند. آنچه برای متفکران توسعه اهمیت ویژه‌ای دارد، راه‌هایی است که به وسیله آن‌ها می‌توان هنجارهای اجتماعی را دست‌کم در برخی شرایط تغییر داد (Bicchieri, 2006). دموکراسی با ثبات در یک کشور هنگامی بهبود می‌یابد که شهروندان و رهبران آن، به شدت از باورها، ارزش‌ها و رویه‌های دموکراتیک طرفداری کنند (Inglehart and Welzel, 2003). عجم‌اوغلو و رایبسنون هنجارهای اجتماعی مانع دموکراسی را در قالب قفس هنجارها تحلیل می‌کنند. در نظر آنان، سنت و رسوم وقتی ریشه می‌دوانند، بسیاری از جنبه‌های زندگی افراد را تنظیم می‌کنند. این هنجارها به تدریج به هزینه افراد جامعه، به سود کسانی عمل خواهند کرد که نفوذشان اندکی بیشتر است. حتی هنجارهایی را که در طول قرن‌ها تکامل یافته‌اند، افراد قدرتمندتر تفسیر می‌کنند و اجرا می‌کنند. هنجارهایی که تکامل یافته‌اند تا کردارها را هماهنگ و درگیری‌ها را حل و فصل کنند و درک مشترکی از عدالت به وجود آورند، قفسی می‌آفرینند که به تحمیل نوع متفاوتی از سلطه بر مردم می‌انجامد. این قفس در جوامع بی‌دولت، تنگ‌تر و خفقان‌آورتر می‌شود. تحقق‌گذار به دموکراسی و استقرار در مسیر آزادی مستلزم سست کردن و درهم شکستن قفس هنجارها است (Acemoglu and Robinson, 2020: 7-47).

راه باریک گذار به دموکراسی؛ رقابت دولت و جامعه

گذار به دموکراسی تا حد زیادی به نوع روابط و مسابقه اثر ملکه سرخ در میان دولت و جامعه بستگی دارد که با گذار از لویاتان مستبد، غایب و کاغذی به نوع مقید به دست می‌آید. عجم اوغلو و رابینسون، علاوه بر نقش عوامل و فرایندهای داخلی به‌ویژه ائتلاف بین فرادستان و جامعه برای گذار به لویاتان مقید، به تأثیر عوامل خارجی (فشار دولت‌های خارجی و نظام بین‌الملل) مانند سازمان‌ها و نهادهای حقوق بشری و عفو بین‌الملل نیز تأکید دارند (Acemoglu and Robinson, 2020: 531-533). اینک باید پذیرفت که استبداد از دل ناتوانی جامعه برای کاربست نفوذ بر سیاست و اقدام‌های حکومت زاده می‌شود. برای اینکه لویاتان را واکنش‌پذیر و مقید کنیم نمی‌توان تنها به قانون اساسی بسنده کرد، باید جامعه بسیج شود و فعالانه در امور سیاسی حضور یابد (Zurn, 2002: 474-475). بنابراین تحقق گذار به دموکراسی به‌عنوان شاخص اصلی و نهایی توسعه متوازن و پایدار تنها در لویاتان مقید امکان‌پذیر است که در آن:

۱. حکومت قوی و از ظرفیت فراوانی در اجرای قوانین، حل و فصل عادلانه درگیری‌ها و ارائه خدمات عمومی برخوردار باشد؛
۲. جامعه قوی، چالشگر و هوشیار باشد و با امکانات و فرصت‌های در اختیار، دولت را پاسخ‌گو کند؛
۳. قفس هنجارها سست یا درهم شکسته شود.

جدول ۱. پیدایی لویاتان‌ها در تعامل نهادهای رسمی و غیررسمی

جامعه: نهادهای غیررسمی			دولت: نهادهای رسمی
ضعیف	قوی		
لویاتان مستبد	لویاتان مقید	قوی	
لویاتان کاغذی	لویاتان غایب	ضعیف	

Source: Authors

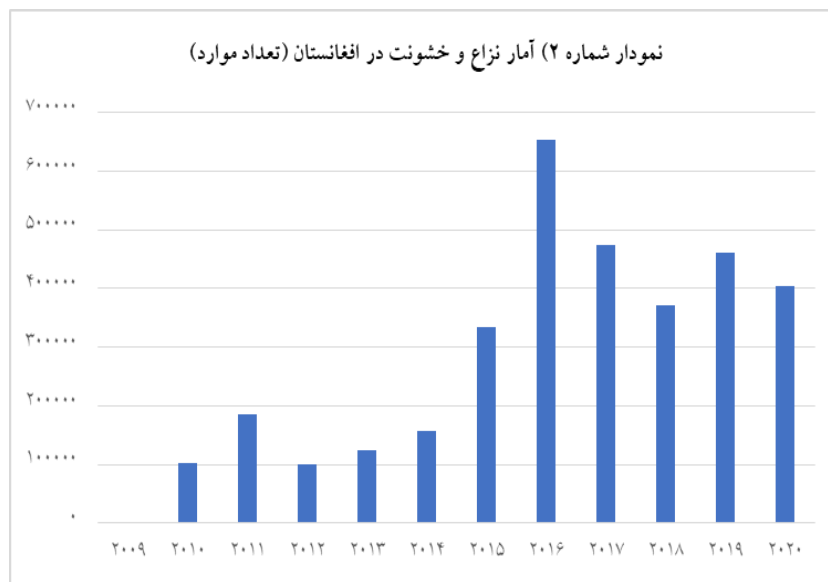
روش پژوهش

این نوشتار با روش جامعه‌شناسی تاریخی سازماندهی شده است و از مفروض‌های محوری هر دو رشته استفاده می‌کند: میل به درک و تفسیر گذشته از سوی تاریخ و توانایی ساخت متغیرها و آزمون فرضیه‌ها از سوی جامعه‌شناسی (Macraill and Taylor, 2004: 54). بررسی پدیده‌های سیاسی و اجتماعی با روش جامعه‌شناسی تاریخی اصرار بر نادرست‌بودن رویکرد خطی و یکسان برای گذار به دموکراسی و پایداری آن نیز محسوب می‌شود. زیرا

دموکراسی‌سازی با موقعیت تاریخی ویژه یک جامعه و واقعیت تحول‌های سیاسی و اجتماعی آن پیوند می‌خورد و به صورت نقشه راه جلوه می‌کند. این امر با ردیابی فرایند (تبیین تاریخی) امکان‌پذیر خواهد بود. ردیابی فرایند در جامعه‌شناسی تاریخی، تحلیل سازوکارهای علی است که با تحلیل فرایندهایی که علت‌ها را با معلول‌ها مربوط می‌کند، امکان‌پذیر است. ردیابی فرایند به پژوهشگران کمک می‌کند سازوکارهایی را بررسی کنند که با آن، متغیر مستقل با متغیر وابسته مربوط است. بررسی سازوکارهای علی، در پژوهش‌های جامعه‌شناسی تاریخی سه کاربرد اصلی دارد: علت‌های واسط و میانجی را برای پژوهشگر آشکار می‌کند، رابطه میان پدیده‌ها را مشخص می‌کند که کدام علت و کدام معلول است و سازوکار علی نشان می‌دهد که آیا رابطه فرضی، رابطه‌ای واقعی است یا رابطه‌ای دروغین (Kafi, 2014: 153-155). ردیابی فرایند می‌تواند برای آزمایش فرضیه‌ها نیز استفاده شود. فرضیه این نوشتار نیز به این شیوه مورد آزمون قرار می‌گیرد و تبیین تاریخی برای نشان‌دادن سازگاری پیش‌بینی‌های نظری با واقعیت تجربی افغانستان انجام می‌شود.

لویاتان غایب، سرشت دولت در افغانستان

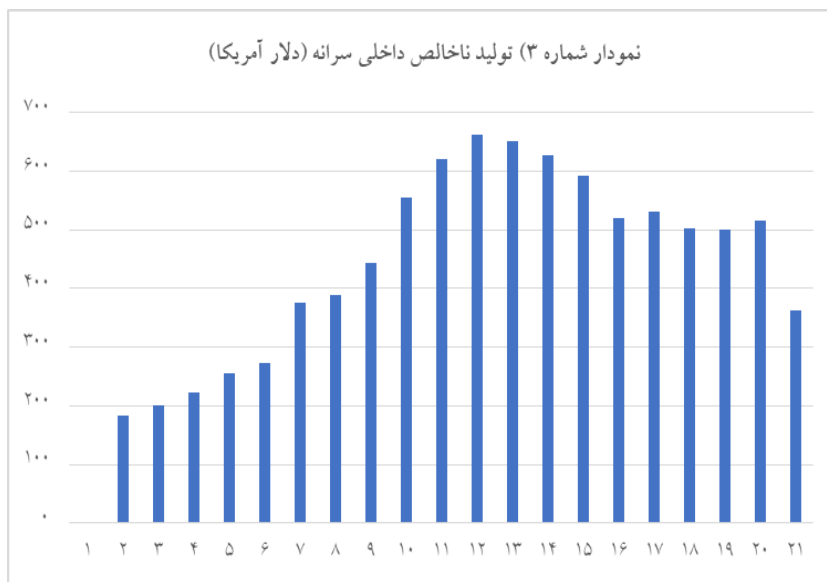
ساختار سیاسی نوین افغانستان یا آنچه دولت نامیده می‌شود حاصل مذاکرات طرف‌های درگیر جنگ داخلی این کشور، در شهر بن آلمان با امضای موافقت‌نامه‌ای معروف به «توافق‌نامه بن» است. ساختار سیاسی جدید مبتنی بر دموکراسی و شکل ریاستی تعیین شد که در آن رئیس‌جمهور اختیارات گسترده‌ای دارد (Deledda, 2006). هرچه به سال‌های سقوط جمهوری در سال ۲۰۲۱ نزدیک می‌شویم، افغانستان بیشتر از ساختار سیاسی نوین فاصله می‌گیرد و به لویاتان غایب نزدیک‌تر می‌شود. بحث از لویاتان غایب در این کشور به این معناست که قدرت برتر با نگاه ملی و توسعه‌ای در سال‌های جمهوری شکل نگرفته است. بررسی‌های کمیسیون مستقل حقوق بشر افغانستان بر خورد تبعیض‌آمیز در روند استخدام کارکنان و ترفیع و اعطای امتیازهای مالی به آنان به دلیل وابستگی به یک قوم یا مذهب خاص را تأیید می‌کند (The Assessment of the Extent of... , 2018: 6). لویاتان غایب نمی‌تواند خشونت و نزاع را حل و فصل کند. آمار (نمودار ۲) نشان می‌دهد که از سال ۲۰۱۰ درگیری و خشونت در افغانستان روند صعودی داشته است. میانگین خشونت در سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰، ۳۰۶۰۹۰ مورد درگیری است. افغانستان در سال ۲۰۱۱ و میان ۲۶ کشور، رتبه پنجم درگیری و خشونت را داشته و در سال ۲۰۱۶ رتبه چهارم را در میان ۳۷ کشور داشته و در سال ۲۰۱۹ رتبه پنجم را در میان ۵۰ کشور به خود اختصاص داده است (Internally Displaced Persons, ..., 2023).

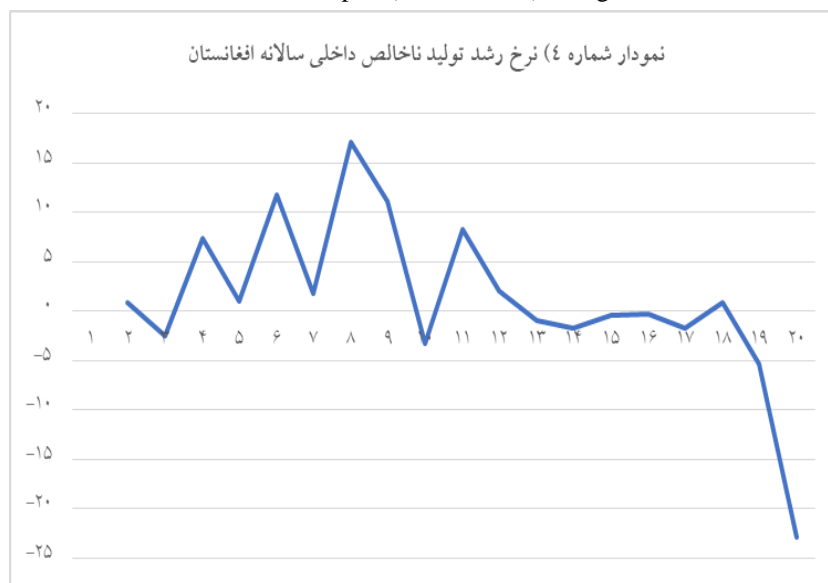
Source: Internally Displaced Persons..., 2023

براساس «شاخص صلح جهانی»^۱ افغانستان در سال‌های ۲۰۰۹ تا ۲۰۲۰ تنها ۴ درصد در زمینه صلح داخلی بهبود داشته است و در سال ۲۰۲۰ این کشور هنوز در رتبه ۱۵۳ از ۱۶۳ کشور مورد ارزیابی قرار داشته است. از دیگر مشکلات باقی‌مانده این کشور، سطح بالای فساد و ناتوانی دولتی است که توسعه اجتماعی و اقتصادی را مختل کرده و نرخ بالای بیکاری را بیش از ۱۱ درصد نگه‌داشته است؛ نتیجه آن سطح پایین انعطاف‌پذیری اجتماعی است (Positive Peace Report, 2022: 26). لویاتان غایب نه تنها برای سیاست‌ورزی دموکراتیک در افغانستان ناتوان بوده است، بلکه در مسیر بهروزی اقتصادی نیز ناکام مانده است. در برخی از سال‌ها از جمله سال ۲۰۱۲ درآمد سرانه افغانستان به ۶۶۳ دلار رسیده است (نمودار ۳)، اما این مقدار اندک نیز ثبات نداشته است. منفی شدن رشد درآمد سرانه بعد از سال ۲۰۱۲ (نمودار ۴) نشان می‌دهد که لویاتان افغانستان بعد از واگذاری مسئولیت‌ها به آن و خروج بیشتر نیروهای خارجی از این کشور، حتی توانایی حفظ همان مقدار اندک درآمد سرانه را نیز نداشته است. علاوه بر این لویاتان غایب افغانستان با ناتوانی در استخراج منابع و توزیع خیر عمومی با وجود برخورداری از منابع طبیعی بسیار مانند مواد معدنی روبه‌رو بوده است. لویاتان غایب افغانستان نمی‌توانست خدمات عمومی ارائه دهد و ثروت را از فرادستان به عموم مردم منتقل کند. در سال ۲۰۱۷ یک‌سوم جمعیت افغانستان زیر خط فقر زندگی می‌کردند و کمتر از ۲ دلار روزانه درآمد داشتند (The Story Behind China..., 2017).

۱. این شاخص بیشتر با معیارهایی چون روابط تجارت، رفاه و صلح سنجیده می‌شود.

Source: GDP Per Capita (Current US\$) – Afghanistan, 2023

Source: GDP Per Capita Growth (Annual %) – Afghanistan, 2023

جامعه افغانستان مانند لویاتان غایب ضعیف است و بر ضد خود تقسیم شده است. این جامعه از تقسیم کار جدید برخوردار نیست و هنگامی که دولت مردان در میدان سیاست قرار می گیرند، توانایی عمل جمعی ندارند. نتیجه این عمل جمعی می تواند شکوفایی اقتصادی باشد که لویاتان غایب افغانستان به چنین هدفی نرسید. لویاتان غایب افغانستان از نظر

شکندگی^۱ نیز در دوره جمهوری خواهی وضعیت نگران‌کننده‌ای داشته است. به‌ویژه پس از پایان عملیات جنگی ناتو و ایالات متحد در دسامبر ۲۰۱۴ و واگذاری همه مسئولیت‌های امنیتی به دولت افغانستان، این دولت در برقراری دست‌کم ثبات سیاسی و اقتدار امنیتی ناکام ماند. در سال ۲۰۲۰ شکندگی لویاتان افغانستان در محدوده هشدار بالا قرار داشت (Fragile States Index Annual Report 2020, 2020).

لویاتان غایب افغانستان حتی در زمینه امنیتی و دفاعی نیز موفق نبود. گزارش‌های متعدد پیش از سقوط کابل نشان می‌داد که نیروهای امنیتی ملی افغانستان، نیروی جنگی بزرگ‌تر و برخوردار از قابلیت‌های فنی نسبت به طالبان است، اما بیشتر از ۷۵ درصد به منابع خارجی و ایالات متحد آمریکا وابسته است. این نیرو راهبرد مؤثری نداشت و به همین دلیل «نیروی نظامی بی تفاوت» نام گرفت. در مقابل، طالبان قرار داشت که با وجود کوچک بودن نسبت به نیروی رسمی، همبستگی بالایی داشت و این همبستگی سبب ارائه راهبردی هوشمندانه در مقابل دولت مرکزی شد (Schroden, 2021: 25-26). دولت‌سازی افغانستان در دوره جمهوری نه بر مبنای ملی‌گرایی مدنی، بلکه بر پایه ملی‌گرایی قومی و نژادی بوده است که با شاخص‌های لویاتان غایب هم‌خوانی دارد. در این دوره نیز بی‌ثباتی سیاسی، ناامنی پایدار، نارسایی‌های فرهنگی نشان می‌دهد آنچه تعیین‌کننده بوده است نه ملت‌سازی متمدن، بلکه ارزش‌ها و هنجارها به‌جای دولت بوده است. بنابراین لویاتان در دوره دموکراسی‌سازی در افغانستان به‌دلایلی همچون دولت مبتنی بر قوم‌گرایی، نداشتن انسجام سیاسی، بحران مشروعیت، ضعف اقتدار مرکزی و ناتوانی دولت در کاربست حاکمیت بر همه جمعیت و سرزمین خود، در زمره لویاتان غایب قرار می‌گیرد (Fateminejad and Alawi, 2023: 259).

دموکراسی در تنگنای قفس هنجارها

سامانه معرفتی^۲ یا نظام دانایی حاکم بر افغانستان مجموعه‌ای از ارزش‌های ضدمدنی و ضددموکراتیک و حتی ضددولتی است. ارزش‌های قبیله‌ای و نژادی در تاریخ معاصر افغانستان مشکلاتی از جمله رانت‌جویی، غنیمت و چپاول به همراه داشته است. مطالعات اخیر روانشناسی در مورد افغانستان نیز نشان می‌دهد که جنگ‌های داخلی سبب شده است رفتارهای بسیار خشونت‌آمیز و تجاوزآمیز که در طول جنگ‌ها به‌عنوان «شرارت ضروری» شناخته می‌شدند، به تدریج عادی شوند.^۳ این فرایند حتی بر تعریف مردانگی در جامعه افغانستان اثر

۱. دولت شکننده را بیشتر با شاخص‌هایی مانند مداخله خارجی، ساختار امنیتی، چنددستگی نخبگان، مشروعیت دولت و خدمات عمومی در نظر می‌گیرند.

2. Episteme

۳. سلیم و همکاران (۲۰۲۱) در پژوهشی به ترومای جمعی مردم افغانستان و سلامت روان آن‌ها پرداخته‌اند. در پژوهش‌های داخلی نیز حسنی‌فر و ضربی قلعه‌حمای رشدنکردن نگرش سیاسی مردم را معلول ناامیدی آن‌ها از دولت و افزایش خشونت می‌دانند.

گذاشته است و ارزش‌های مردانه با بی‌رحمی و خشونت تعریف‌شده و مشروع و فرهنگی شده‌اند (Chioyenda, 2020). تلاش‌های مجاهدان برای اشاعهٔ هنجارهایی چون واجب‌بودن جهاد برای مبارزه با شوروی به وسیلهٔ درس‌های مدرسه‌ها نیز سبب تربیت نسلی تندرو شد که فقط «تفر» را آموزش می‌دادند (Pheralı and Sahar, 2018: 246-247). دولت در چنین جامعه‌ای که خشونت و انتقام‌گرفتن در مقابل دیگری و حکومت مرکزی نشانی در آن مردانگی تعریف می‌شود، باید نسبت به فرسایش قفس هنجارها بیشتر از دیگر کشورها حساس باشد. اما لویاتان غایب توانمندی تحقق چنین هدفی را ندارد و بی‌سوادی بیشتر افراد جامعهٔ سبب ناآگاهی از مسائل ملی، نبود ارزش‌های مشترک، شکل‌نگرفتن فرهنگ ملی و اندیشهٔ وحدت بر مبنای آگاهی عمومی شده است (Faqiri and Faqirzada, 2021: 22).

ناکامی دولت مرکزی در ایجاد و قوام‌بخشی به هویت ملی سبب شد ساخت سیاسی در این کشور مبتنی بر مفهوم شهروندی و آزادی و برابری افراد جامعه ایجاد نشود. دولت مرکزی نه‌تنها برای فرسایش قفس هنجارهای سنتی ضددموکراتیک تلاش نکرد، بلکه گزارشی که در سال ۲۰۱۱ بر پایهٔ مصاحبهٔ «کمیساریای عالی سازمان ملل برای پناهندگان» با مردم شش ولایت نیمروز، غزنی، ننگرهار، پروان، بلخ و کابل افغانستان منتشر شد، نشان می‌داد که این دولت حتی نتوانسته است معنای دموکراسی را به‌عنوان موضوعی جدید برای جامعهٔ افغانستان درونی کند. مصاحبه‌شوندگان دموکراسی را غریبه، ناخوشایند و حتی پدیده‌ای استعماری می‌دانند (Larson, 2011: 21). قوت قفس هنجارها در افغانستان و ضدیت آن با توسعه در مصاحبهٔ رئیس مرد شورای محلی ننگرهار دیده می‌شود:

یکی از دوستانم به من دربارهٔ سفرش به یک کشور خارجی گفت. او گفت که از فرودگاه خارج شد تا تاکسی بگیرد. رانندهٔ تاکسی زنی پیر بود. از او پرسید آیا پسر ندارید؟ زن گفت: «بله، پسرنی دارم، اما آن‌ها از من مراقبت نمی‌کنند. من کار می‌کنم و برای خودم غذا پیدا می‌کنم». پس این است دموکراسی آن‌ها که پسر ارزش مادرش را نمی‌داند. ما دموکراسی خارجی را نمی‌خواهیم. ما از دموکراسی‌ای که با اسلام، قانون اساسی افغانستان و فرهنگ افغانی هم‌خوانی دارد، حمایت می‌کنیم (Larson, 2011: 21).

در غیاب لویاتان در افغانستان، این هنجارها هستند که قوانین بازی را تعیین می‌کنند. در مورد نسبت قفس هنجارها با برآمدن دوبارهٔ طالبان باید گفت غالب بدنهٔ طالبان نسبت به سایر گروه‌های قومی، بافت قبیله‌ای منسجم‌تر و قدرتمندتری دارند. از سوی دیگر، لویاتان غایب، ناتوان‌تر از آن بود که دورهٔ جمهوری‌خواهی به فرسایش قفس هنجارها اقدام کند. یکی از دانش‌آموزان ولایت غزنی نسبت دموکراسی با آزادی زنان را چنین نقد می‌کند:

۱. براساس آمار بانک جهانی در سال ۲۰۱۷، ۷۴ درصد از سرپرستان خانوار در افغانستان بیسواد هستند (Poverty in Afghanistan, 2018: 19).

بیگانگان می‌خواهند دموکراسی‌ای وجود داشته باشد که همه حقوق خود را داشته باشند. ... [آن‌ها] می‌خواهند زنان در شهرها بگردند و حقوق خود را ادعا کنند، اما اسلام می‌گوید که زنان باید در حجاب باشند و نباید با مردان دیگر [که با آن‌ها رابطه خویشاوندی ندارند] صحبت کنند. اسلام می‌گوید این اعمال غیرقانونی است. بیگانگان می‌خواهند با تشویق زنان به بیرون آمدن و این‌گونه رفتارها، به اسلام آسیب بزنند. این خودش آسیبی به بار می‌آورد؛ زیرا زنان سپس خواستار آن نوع آزادی می‌شوند که در اسلام مجاز نیست (Larson, 2011: 26).

این‌گونه شواهد نشان می‌دهد که قفس هنجارهای طالبان در جامعه ریشه دوانده بود. پایین‌بودن ارتباط میان شهرها و روستاها و حتی نبود ارتباط بین روستاها با جهان بیرون از افغانستان جامعه‌ای ساخته است که تنها می‌تواند تابع همان روحانیان مذهبی باشد و در هنگامه نبرد نیز از آنان حمایت کند. یکی از آنان در سال ۲۰۱۸ خواستار جهاد علیه رسانه‌ها شد. فضل‌الرحمن انصاری از روحانیان سرشناس هرات و خطیب مسجد جامع گازرگاه^۱ این شهر، جهاد علیه رسانه‌ها را وظیفه اعلام کرد که اگر کسی این کار را بکند و اهالی رسانه را بکشد، جهادگر است و خدا از او راضی است. وی با اشاره به گسترش فحشا در کشور، دلیل آن را به رسانه‌ها نسبت داد و گفت: «خاک بر سر رئیس‌جمهور ما که لحظه‌ای به این‌ها توجه نمی‌کند» (Afghan Cleric's 'Fatwa'... 2018). سراج‌الدین حقانی سرپرست وزارت داخله طالبان، در سفر خود به ولایت خوست در سخنرانی میان دانشجویان دانشگاه شیخ زاید گفت: «در بیست سال گذشته، تنها مدرسه نبود، بلکه دانشگاه هم در کنار آن ایستاده بود. بعضی دانشجویان نقشه‌هایی را برای ما می‌ساختند و ما به رؤیت آن عملیات را ترتیب می‌کردیم که این عملیات آن‌قدر مفید تمام می‌شد که به دشمن ضربه‌های کوبنده وارد می‌کردیم»^۲ (Taliban and Afghanistan's Educational, ... 2023). چنین سخنانی نشان می‌دهد که لویاتان غایب در افغانستان از شکستن قفس هنجارها ناتوان بود، پیوندهای عمیق مردم روستایی در کنار پیوندهای مذهبی و قدرت روحانیان و رهبران مذهبی به‌عنوان هدایت‌کنندگان رستگاری دنیوی و اخروی مردم، فرصت مناسبی به طالبان داد تا همان لویاتان ناتوان را نیز نماد فساد و فحشا و خدمت به آمریکا معرفی کنند. در برابر آن، خود را در مدرسه‌های مذهبی که به ثبت وزارت معارف هم نرسیده بود، مأمور برگشت به اسلام حقیقی معرفی می‌کردند. طالبان هم‌زمان که هنجارهای سنتی و ضدمدنیت را ترویج می‌کردند، در برابر مدرسه‌های نوین به بمب‌گذاری و قتل‌های هدفمند مدیران و معلمان آموزش و پرورش اقدام می‌کردند. بیش از ۱۰۰۵ مدرسه در ۲۴ ولایت از ۳۴ ولایت تا پایان سال ۲۰۱۶ به دلیل افزایش ناامنی بسته شد (Pherali and Sahar, 2018: 246-247). طالبان در مسیر حفظ قفس هنجارها تلاش می‌کردند

1. Gazer Gah Sharif

۲. این نشان می‌دهد که طالبان از مدرسه و دانشگاه برای انجام عملیات خود بهره می‌بردند.

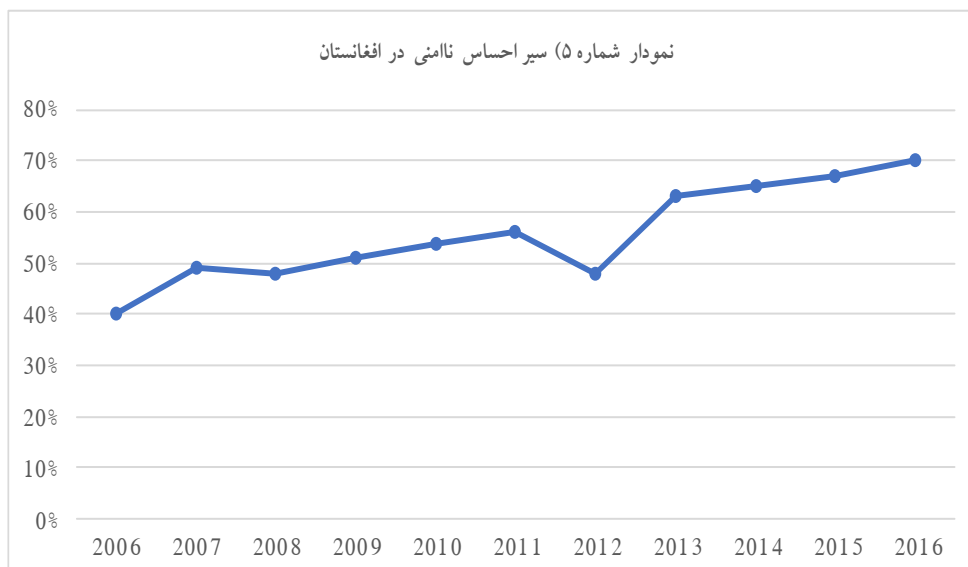
و دولت مرکزی افغانستان از تلاش برای فرسایش چنین هنجارهایی غفلت کرد. چنین روندی سبب شد جامعه افغانستان، جامعه‌ای بدون خواست نبرد برای دموکراسی و زیر تأثیر هنجارهای ضد توسعه باشد. سطح پایین مشارکت در انتخابات نیز تأییدی بر این کاستی است. به طوری که در انتخابات ریاست جمهوری سال ۲۰۱۹، ۷۰ درصد کاهش در میزان مشارکت در کل افغانستان نسبت به سه دوره انتخابات گذشته دیده می‌شد (Statistical Analysis of the Results..., 2020). طالبان به خوبی از این مسئله آگاه است و تلاش می‌کنند مدرسه‌های جهادی خود را بازتولید کنند و نسل جدیدی با ایدئولوژی خود پرورش دهند (Taliban Religious Schools ..., 2020).

غیبت ملکه سرخ؛ بازگشت امارت

با توجه به اطلاعات ارائه شده در بخش‌های پیش، غیبت ملکه سرخ در افغانستان طبیعی است و دولت و جامعه، یکدیگر را تضعیف می‌کردند. در دوره جمهوری، پویایی رقابت میان دولت و نیروهای اجتماعی شکل نگرفت. حتی نهادهای میانی مانند نیروهای اجتماعی (مانند جمعیت اسلامی، حزب اسلامی و دعوت اسلامی) این دیدگاه را نداشتند که ظرفیت جدید خود را برای همکاری با دولت افزایش دهند. آنان بیشتر برتری‌های گذشته و پایداری شبکه‌های اجتماعی سنتی را بر مشارکت سازمان یافته و همکاری جویانه مقدم می‌دانستند (Larson, 2011: 7). زیرا منطق سیاسی حاکم بر جامعه، منطق قومی و قبیله‌ای بود و با روح دموکراسی تضاد داشت (Shaker, 2005: 140). در نبود ملکه سرخ سیاست به بازی با حاصل جمع صفر نزدیک است. از همان ابتدا که حامد کرزی در دولت موقت یازده کرسی به تاجیک‌ها، نه کرسی به پشتون‌ها، سه کرسی به هزاره، دو کرسی به ازبک‌ها و دو کرسی به سادات داد، سیاست به برد یک قوم و باخت دیگری تبدیل شد. در نتیجه، رهبرانی که در جریان جنگ‌های سی ساله و جنگ علیه طالبان در خطوط اول نبرد می‌جنگیدند، در نهادهای مهم دولتی مشارکت داشتند و هرکدام در یک منطقه از افغانستان در پی تاراج دارایی‌های عمومی و درآمدهای گمرکی بودند و زمینه شورش ادامه‌دار جامعه را فراهم کردند. در نتیجه، از میان بردن اعتماد و همکاری جامعه از لویاتان غایب مانع افزایش ظرفیت آن می‌شد (Peceny and Bosin, 2011; Mac Ginty, 2010).

دولت و جامعه در افغانستان دوره دموکراسی سازی پا به پای هم رقابت نکردند. با وجود و حضور نهادهای حمایتی و حمایت قانون اساسی از مشارکت زنان، نهادهای بین‌المللی حقوق بشری در گزارش‌های متعددی و حتی در سال‌های پایانی دولت غنی، وضعیت زنان را نامطلوب ارزیابی می‌کرد. جامعه‌ای که در آن دختران و زنان به اتهام فرار از خانه بازداشت می‌شدند و مرگومیر مادران هنگام زایمان وجود داشت. در گزارش مؤسسه جرج تاون در سال ۲۰۲۱، وضعیت زنان در ۱۷۰ کشور جهان بر اساس چهار شاخص عدالت، امنیت، تبعیض علیه زنان و میزان مشارکت ملی رتبه‌بندی شده است که افغانستان بدترین کشور جهان برای

زنان بود^۱ (The 2021 Women, Peace and Security Index, 2021). گزارش سال ۲۰۱۷ صندوق کودکان سازمان ملل متحد (یونیسف) نیز برآورد کرد که ۴۰ درصد کودکان در افغانستان به مدرسه نمی‌روند (Afghanistan: Girls Struggle for an Education, 2017). چنین جامعه‌ای نمی‌تواند هوشیار و مطالبه‌گر باشد. جامعه ضعیفی که دولت مرکزی را نیز ضعیف و ناکارآمد می‌داند و به موازات بی‌اعتمادی جامعه به نهادهای جدید، هنجارها و ارزش‌های سنتی وزن بیشتری می‌گرفت (Çiçen, 2020: 86). در مناطقی که بیشتر آن را پشتون‌ها تشکیل می‌دهند، طالبان به‌عنوان جایگزین بهتری برای پلیس و مقام‌های حکومتی فاسد برآورد می‌شدند. از این رو بیشتر مردم برای نپرداختن رشوه به پلیس و مقام‌های حکومتی برای حل اختلاف‌های خود به طالبان مراجعه می‌کردند (The Factors that Have Contributed ..., 2017). در چنین جامعه ضعیف و دولت ناکارآمدی، امنیت از میان خواهد رفت. بنابر نظرسنجی بنیاد آسیایی در سال ۲۰۱۶، پس از گذشت ۱۵ سال از دموکراسی‌سازی و تلاش برای ایجاد اقتدار نوین، نزدیک به ۷۰ درصد از افغان‌ها نسبت به امنیت شخصی خود نگران بودند.

Source: Afghanistan in 2016 - a Survey of the Afghan People, 2016: 37

۱. با وجود این واقعیت‌ها نباید بهبود وضعیت برخی از شاخص‌های مربوط به زنان مانند افزایش سطح تحصیلات و موقعیت‌های شغلی را در دوران جمهوری از نظر دور داشت. نکته‌های منفی ارائه‌شده در ارتباط با ناکامی دموکراسی‌سازی مطرح شده است.

دولت ملی افغانستان درک نکرد که تأثیر ملکه سرخ چگونه است. به جای آن، تلاش کرد بخش‌هایی از اقوام را تقویت کند که این سیاست در تضاد با هوشیار ساختن جامعه است. ضعف هم‌زمان دولت و جامعه در انتخابات نیز خود را نشان می‌داد. برای نمونه، در انتخابات سال ۲۰۱۴ اختلاف‌های گسترده‌ای پدید آمد که سرانجام با مداخله طرف‌های خارجی، جایگاه «رئیس اجرایی» در کنار «رئیس‌جمهور» تعریف شد. در این مورد برخورد درونی دوساله اشرف غنی و عبدالله عبدالله تا حد زیادی به فلج نظام سیاسی و اداری منتهی شد. غنی و عبدالله به جای تقویت ظرفیت دولت و جامعه به این می‌اندیشیدند که چگونه کارگزاران قوم خود را بر مسئولیت‌های دولتی بگمارند. ۲۳ سمت منصوب‌شده توسط عبدالله متشکل از ۱۴ تاجیک، ۵ هزاره و فقط سه پشتون و ازبک بوده است. از سوی دیگر، از ۴۰ والی منصوب غنی، ۲۹ نفر پشتون بوده‌اند (Afghanistan: the Future of the, ... 2017: 16). گروه ستیزه‌گر طالبان در نبود دولت مقتدر و نیز جامعه هوشیار توانست از خلأ قدرت برای تثبیت و تحکیم هنجارهای ضدتوسعه خود بهره برد. روایتی وجود دارد مبنی بر اینکه یکی از دلایل سقوط پیایی پاسگاه‌ها فعالیت نفوذی‌ها و پوششی‌های طالبان است. اعضای این گروه با نفوذ در مراکز امنیتی و تصویرسازی قدرت ویرانگر از طالبان، روحیه نیروهای دولتی را تضعیف می‌کردند. با توجه به ناکارآمدی سلسله‌مراتبی و ساختاری و شکاف‌های امنیتی در ساختار قدرت، فرستادن قوای دولتی و تجهیزات با دشواری روبه‌رو بود. اقدام دیگر طالبان، دادن پول به سربازان اسیرشده، خرید حمایت آن‌ها و روانه‌کردنشان به دیارشان بود. در سال‌های دموکراسی‌سازی نه دولت، بلکه فعالیت نیروهای خارجی مانع از رویدادهای بزرگی مانند بازگشت طالبان می‌شد و پایداری موقت دولت به قدرت آن چندان ارتباطی نداشت. زیرا در سرزمینی که لویاتان غایب وجود دارد، جامعه هر لحظه می‌تواند حمایت خود را از آن قطع کند. به همین دلیل، هنگامی که جو بایدن، رئیس‌جمهور آمریکا بدون حمایت دائمی ایالات متحد از رهبری افغانستان سبب شد، پس از توافق دوحه، طالبان تقریباً بدون مداخله نیروهای خود را در سراسر افغانستان جایابی کنند و به محض خروج نیروهای آمریکایی از افغانستان یک‌باره این کشور را تسخیر کنند و فروپاشی جمهوری را تحقق بخشند. این به طور دقیق لحظه‌ای است که جامعه زیر پای سلسله‌مراتب سیاسی را خالی می‌کند و قدرت فرادستان فلج می‌شود (Khan, 2020: 99-100).

نتیجه

دولت و جامعه در افغانستان وضعیت پیچیده و چالش برانگیزی دارند. نبود استحکام سیاسی، ناتوانی در ارائه خدمات عمومی، نبود استقرار اقتصاد مؤثر و ناتوانی در غلبه بر تقسیم‌های نژادی و قومی از ویژگی‌های آشکار لویاتان غایب در این کشور است. لویاتان غایب در افغانستان دوره جمهوری ناتوان از اجرای قوانین، کنترل خشونت، حل تعارض‌ها و ارائه خدمات عمومی بود. افغانستان پوسته‌ای از دموکراسی را به دور خود پیچیده بود و حتی پا به مسیر آن نگذاشته بود. معماری ضعیف ساختار سیاسی به‌ظاهر دموکراتیک سبب شد، حتی

انتخابات به اختلاف‌های داخلی، تشدید ضعف حکومت مرکزی، کاهش ظرفیت کشور برای توسعه و مداخله‌های خارجی منجر شود. جامعه افغانستان نیز جامعه‌ای تقسیم‌شده علیه خود است.

با چنین ویژگی‌هایی می‌توان پذیرفت که برخلاف برخی نظرها مانند بی‌تفاوتی آمریکا نسبت به احساس مسئولیت در افغانستان و سپردن این کشور به طالبان، سلطه دوباره اقتدارگرایی ضدجدید نه یک لحظه، بلکه نتیجه فرایندی در حال پیشروی بود. در افغانستان، هنجارها و ارزش‌های فرهنگی، قبیله‌ای و نژادی، نه تنها قوی‌تر از قوانین و مقررات نوشته شده، بلکه مؤثرتر از تأثیرهای دولت مرکزی بر جامعه و ساختار اجتماعی هستند. دولت مرکزی حتی از نهادهای ساختن مفهوم دموکراسی در جامعه، ناتوان بوده است. در حالی که نیروهای طالبان در حال بازنمایی ایدئولوژی خود به عنوان یک ایدئولوژی «نجات‌بخش» بودند. به بیانی دیگر، به همان اندازه که لویاتان غایب افغانستان از تعمیق دموکراسی ناتوان بود، جامعه آمادگی چشم‌پوشی از دموکراسی را و طالبان نیز قدرت حاکم کردن هنجارهای خود و بازگشت دوباره به قدرت را داشت. سرانجام باید تأکید کرد تا زمانی که لویاتان در افغانستان از حالت غایب خارج نشود، نمی‌توان به دموکراسی یا مدنیت در این کشور امیدوار بود. زیرا در غیبت اقتدار دولت و انجام کارویژه‌های آن و همراهی نکردن گروه‌های رقیب از دولت مقتدر، هیچ امیدی به پایان یافتن چرخه خشونت و دور باطل پیدایی و سقوط لویاتان با ویژگی غایب و سروری قفس هنجارها نخواهد بود.

References

- Abbaszadeh Marzabali, Mohsen and Kowsar Talishi Kelti (2022), "The Taliban and Governance Recovery: Strong Movement, Weak National State", **Fundamental and Applied Studies in the Islamic World**, Vol. 4, No. 3, pp. 105-130, (doi: 10.22034/FASIW.2022.350464.1179), [in Persian].
- Abreu, Welles M. and Ricardo C. Gomes (2022), "Shackling the Leviathan: Balancing State and Society Powers against Corruption", **Public Management Review**, Vol 24. No. 8, pp. 1182-1207, (doi:10.1080/14719037.2021.1893802).
- Acemoglu, Daron, and James A. Robinson (2020), **The Narrow Corridor: States, Societies, and the Fate of Liberty**, Translated by Seyyed Alireza Beheshti Shirazi and Jafar Kheirkhahan, Tehran: Rozaneh Publications. [In Persian].
- "Afghan Cleric's 'Fatwa' Against Media Makes Life Even More Dangerous for Journalists", (2018), **United Nations High Commissioner for Refugees**, (2018), Available at: <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?Page=search&docid=5bc05140a&skip=0&query=democracy&coi=AFG&searchin=fulltext&sort=date> (Accessed on: 2/9/2023).
- "Afghanistan in 2016 - A Survey of the Afghan People", (2016), **The Asia Foundation**, Available at: <https://sandbox.asiafoundation.org/wp-content/>

- uploads/2016/12/2016_Survey-of-the-Afghan-People_full-survey.Apr2017.pdf (Accessed on: 2/9/2023).
- “Afghanistan: Girls Struggle for an Education”, (2017), **Human Rights Watch**, Available at: <https://www.hrw.org/news/2017/10/17/afghanistan-girls-struggle-education> (Accessed on: 2/9/2023).
- “Afghanistan: The Future of the National Unity Government”, (2017), **International Crisis Group**, Available at: <https://icg-prod.s3.amazonaws.com/285-afghanistan-the-future-of-the-national-unity-government%20%281%29.pdf>, (Accessed on: 2/9/2023).
- Aminian, bahador and Maedeh Karimi Ghahroodi (2012), “The Strategy of "Nation-Building" by the United States in Afghanistan”, **Political Science**, No. 1, pp. 69-97, (doi: 10.30497/pk.2012.779) [in Persian].
- Bicchieri, Cristina (2006), **The Grammar of Society: The Nature and Dynamics of Social Norms**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Centeno, Miguel A. and Agustin E. Ferraro (2013), Paper Leviathans: Historical Legacies and State Strength in Contemporary Latin America and Spain, **Republics of the Possible**, pp. 399-416, (doi: 10.1017/CBO9781139342667.025).
- Chioyenda, Andrea (2020), **Crafting Masculine Selves: Culture, War, and Psychodynamics in Afghanistan**, Oxford University Press.
- Çiçen, Yıldırım Beyazıt (2020), “Interaction of Formal and Informal Institutions and the Economic Results: A Game Theoretical Analysis”, in book: Studies on Economic Sciences: Livre de Lyon.
- Deledda, Antonella (2006), “Afghanistan—the End of the Bonn Process”, **Transition Studies Review**, Vol. 13, No. 1, pp. 155-171, (doi: 10.1007/s11300-006-0097-9).
- Edwards, Lucy M. (2010), “State-Building in Afghanistan: a Case Showing the Limits?”, **International Review of the Red Cross**, Vol. 92, No. 880, pp. 967 - 991, (doi:10.1017/S1816383111000099).
- Faqiri, Sayed Mohammad and Abdul Shakoor Faqirzada (2021), “Social Barriers to Nation Building in Afghanistan”. **Humanities**, Vol. 9, No. 1, pp. 19-25, (doi: 10.34293/sijash.v9i1.3887).
- Farzanepour, Hossein and Naser Yousefzahi (2017), “The Historical Application of the Theory of Elites and a Critique of the Role of Agents in the Fragility of Afghan Governments”, **Political Research in the Islamic World**, Vol. 7, No. 1, pp. 95-122, Available at: <http://priw.ir/article-1-364-fa.html>, (Accessed on: 2/9/2023) [in Persian].
- Fatemejad, Ahmad and Mojtaba Alawi (2023), “Explaining Afghanistan's National Security with Respect to the US-Iran Conflict (2001-2021)”, **Iranian Research Letter of International Politics**, Vol. 11, No. 22, pp. 245-268, (doi: 10.22067/irlip.2022.72753.1162) [in Persian].

- Fishman, Robert M (2017), "How Civil Society Matters in Democratization: Setting the Boundaries of Post-Transition Political Inclusion", **Comparative Politics**, Vol. 49, No. 3, pp. 391-409, (<https://doi.org/10.5129/001041517820934294>).
- "Fragile States Index Annual Report 2020", (2020), **The Fund for Peace**, Available at: <https://fragilestatesindex.org/wp-content/uploads/2022/01/fsi2020-report-updated.pdf>, (Accessed on: 2/9/2023).
- "GDP Per Capita (Current US\$) - Afghanistan", (2023), **Worldbank**, Available at: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?contextual=default&end=2021&locations=AF&name_desc=false&start=2001 (Accessed on: 2/9/2023).
- "GDP Per Capita Growth (Annual %) - Afghanistan", (2023), **Worldbank**, Available at: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD.ZG?locations=AF&name_desc=false (Accessed on: 2/9/2023).
- Hasnifar, Abdul Rasul, and Shakib Zarbi Qala Hamami (1402), "The Theory of Obstacles to Entering the Democratic and Participatory Political Culture in Afghanistan", **Central Eurasia Studies**, Vol. 16, No. 1, pp. 51-73, (doi: 10.22059/jcep.2023.352419.450119).
- Holcombe, Randall G. (2020), Daron Acemoglu and James A. Robinson: The Narrow Corridor: States, Societies, and the Fate of Liberty, **Public Choice**, Vol. 184, pp. 463-466, (doi:10.1007/s11127-020-00805-6).
- Inglehart, Ronald, and Christian Welzel (2003), Political Culture and Democracy: Analyzing Cross-Level Linkages, **Comparative Politics**, Vol. 36, No.1, pp. 61-79, (doi: 10.2307/4150160).
- "Internally Displaced Persons, New Displacement Associated with Conflict and Violence (Number of Cases)" (2023), **world-statistics**, Available at: [https://world-statistics.org/indexes.php?code=VC.IDP.NWCV?name=Internally%20displaced%20persons,%20new%20displacement%20associated%20with%20conflict%20and%20violence%20\(number%20of%20cases\)](https://world-statistics.org/indexes.php?code=VC.IDP.NWCV?name=Internally%20displaced%20persons,%20new%20displacement%20associated%20with%20conflict%20and%20violence%20(number%20of%20cases)) (Accessed on: 2/9/2023).
- Kafi, Majid (2014), **Historical Sociology (Foundations, Concepts, and Theories)**, Qom: The Institute for Humanities and Cultural Studies [in Persian].
- Khalili, Mohsen (2020), "Corona-Virus's A Game of Thrones", **Political Science Quarterly**, Vol. 15, No. 58, pp. 73-118, (doi:10.22034/ipsa.2020.401) [in Persian].
- Khalili, Mohsen (2022), **Afghanistan: Pre-Nation, Non-State**, Mashhad: Badakhshan [in Persian].
- Khan, Muhammad Khurshid (2020) "Afghanistan at the Cross-Roads after Doha Agreement", **CISS Insight Journal**, Vol. 8, No. 2, pp. 95-115, available at: <https://journal.ciss.org.pk/index.php/ciss-insight/article/view/198/190> (Accessed on: 2/9/2023).
- Larson, Anna (2011), "**Deconstructing "Democracy" in Afghanistan**", Available at: <https://www.refworld.org/pdfid/4dbfc8c72.pdf> (Accessed on: 2/9/2023).

- Lerner, Daniel (2004), **Passage of Traditional Society: Modernization of the Middle East**, Translated by Gholamreza Khajeh Sarvi, Tehran: Strategic Studies Research Institute [in Persian].
- Lewis, Paul (2009), **Political and Economic Forms of Modernity: Understanding Modern Societies**, Vol.1, translated by Hassan Mortezaee, Tehran: Agah.
- Lipset, Seymour Martin (2021), **Political Man: the Social Bases of Politics**, Translated by Fariborz Majidi, Tehran: SAMT [in Persian].
- Loyn, David (2019), "Politics without Parties: Afghanistan's Long Road to Democracy", **Asian Affairs**, Vol. 50, No. 1, pp. 40-59, (doi: 10.1080/03068374.2019.1567101).
- Mac Ginty, Roger (2010), "Warlords and the Liberal Peace: State-Building in Afghanistan" **Conflict, Security & Development**, Vol. 10, No. 4, pp. 577-598, (doi:10.1080/14678802.2010.500548).
- Macrauld, Donald M. and Taylor, Avram. (2004), **Social Theory and Social History**, New York: Palgrave Macmillan.
- Peceny, Mark, and Yury Bosin (2011), "Winning with Warlords in Afghanistan", **Small Wars & Insurgencies**, Vol. 22, No. 4, pp. 603-618, (doi: 10.1080/09592318.2011.599166).
- Pherali, Tejendra, and Arif Sahar (2018), "Learning in the Chaos: A Political Economy Analysis of Education in Afghanistan", **Research in Comparative and International Education**, Vol. 13, No. 2, pp. 239-258, (doi: 10.1177/1745499918781882).
- Positive Peace Report (2022), "**Positive Peace Report: Analysing the Factors that Build, Predict and Sustain Peace**", Available at: <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2022/01/PPR-2022-web.pdf> (Accessed on: 2/9/2023).
- "Poverty in Afghanistan", (2018), **Worldbank**, Available at: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/451111535402851523/pdf/AUS0000426-REVISED-ALCS-Poverty-Chapter-upload-v2.pdf> (Accessed on: 2/9/2023).
- Rosto, Walt (2009), **Stages of Economic Growth**, Translated by Mehdi Taqavi and Shaleh Baqeri, Tehran: Islamic Azad University, Science and Research Branch [in Persian].
- Saleem, S. M., Shoib, S., Dazhamyar, A. R., and Chandradasa, M. (2021), "Afghanistan: Decades of Collective Trauma, Ongoing Humanitarian Crises, Taliban Rulers, and Mental Health of the Displaced Population", **Asian Journal of Psychiatry**, 65, (doi: 10.1016/j.ajp.2021.102854).
- Schroden, Jonathan (2021), "Afghanistan's Security Forces Versus the Taliban: A Net Assessment", **CTC Sentinel**, Vol. 14, No. 1, pp. 20-29, available at: <https://ctc.westpoint.edu/afghanistans-security-forces-versus-the-taliban-a-net-assessment/> (Accessed on: 2/9/2023).

- Shaker, Mahmud, (2005), **Afghanistan (Story, Homeland, People)**, Translated by Azizullah Alizada Malistani, Tehran: Shar'ati Afghanestani, Mohammad Ibrahim [in Persian].
- Sinaee, Vahid and Naser Yousefzahi (2019), "Study of the Economic Development Status of Afghanistan in the Age of Democracy (2001-2017)", **Central Eurasia Studies**, Vol. 12, No. 2, pp. 345-363, (doi: 10.22059/jcep.2019.264648.449788) [in Persian].
- "Statistical Analysis of the Results of the 2019 Presidential Election and Investigation of the Level of Participation of the Provinces" (2020), **8AM.Media**, Available at: <https://8am.media/fa/statistical-analysis-of-the-presidential-election-results-and-provincial-turnout-survey/> (Accessed on: 2/9/2023) [in Persian].
- "Taliban and Afghanistan's Educational System; Focus on the Expansion of Religious Schools Promoting Extremism" (2023), **Shafaqna**, Available at: B2n.ir/x33665 (Accessed on: 2/9/2023) [in Persian].
- "Taliban Religious Schools and Afghanistan's Terrifying Future", (2023), **Jomhor News**, Available at: <https://www.jomhornews.com/fa/article/159910/> (Accessed on: 2/9/2023). [in Persian].
- "The 2021 Women, Peace and Security Index", (2021), **Georgetown Institute for Women, Peace and Security**, Available at: <https://giwps.georgetown.edu/wp-content/uploads/2021/11/WPS-Index-2021.pdf>, (Accessed on: 2/9/2023).
- "The Assessment of the Extent of Compliance with the Convention Prohibiting any form of Racial Discrimination in Afghanistan", (2018), **Afghan Independent Human Rights Commission**, Available at: [https://pajhwok.com/wpcontent/uploads/old/%D8%AF%D8%B1%DB%8C%20%D9%86%D9%87%D8%A7%DB%8C%DB%8C%20%DB%B1%DB%B8%20%D8%AD%D9%88%D8%AA\(3\)_compressed\(1\).pdf](https://pajhwok.com/wpcontent/uploads/old/%D8%AF%D8%B1%DB%8C%20%D9%86%D9%87%D8%A7%DB%8C%DB%8C%20%DB%B1%DB%B8%20%D8%AD%D9%88%D8%AA(3)_compressed(1).pdf), (Accessed on: 2/10/2023).
- "The Factors That Have Contributed to the Rise of the Taliban's Power in Afghanistan" (2017), **Mizan Online News Agency**, Available at: B2n.ir/n06611 (Accessed on: 2/9/2023).
- "The Story behind China's Long-Stalled Mine in Afghanistan", (2017), **The Diplomat**, Available at: <https://thediplomat.com/2017/01/the-story-behind-chinas-long-stalled-mine-in-afghanistan/> (Accessed on: 2/9/2023).
- Verkoren, Willemijn, and Bertine Kamphuis (2013), "State Building in a Rentier State: How Development Policies Fail to Promote Democracy in Afghanistan", **Development and Change**, Vol. 44, No. 3, pp. 501-526, (doi: 10.1111/dech.12029).
- Zurn, Christopher F (2002), "Deliberative Democracy and Constitutional Review", **Law and Philosophy**, Vol. 21, No. 4/5, pp. 467-542, available at: <https://www.jstor.org/stable/3505058>, (Accessed on: 13/11/2023).